

Δημήτρης Καλτσώνης

Το δόγμα του προληπτικού πολέμου και οι επιπτώσεις στο δίκαιο

Το Νοέμβριο του 2002, στη Σύνοδο Κορυφής του ΝΑΤΟ στην Πράγα υιοθετήθηκε ομόφωνα το αμυντικό δόγμα του προληπτικού πολέμου. Το δόγμα αυτό το είχε ανακοινώσει ο πρόεδρος των ΗΠΑ, Τζ. Μπους, την 1η Ιουνίου του 2002, σε ομιλία του στη Στρατιωτική Ακαδημία του Ουέστ Πόιντ.

Η ουσία του δόγματος συνίσταται στο ότι οι απειλές κατά της ασφάλειας των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ προέρχονται από τρομοκρατικές οργανώσεις με διεθνή δραστηριότητα και διασυνδέσεις, οι οποίες συνιστούν ασύμμετρες απειλές και μπορούν να διαθέτουν ή να αποκτήσουν όπλα μαζικής καταστροφής. Με τη βοήθεια κρατών που ενθαρρύνουν ή ανέχονται την τρομοκρατία, μπορούν να καταφέρουν πλήγματα οποτεδήποτε και οπουδήποτε. Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτό το σκεπτικό, πρέπει τα κράτη-μέλη του ΝΑΤΟ να αναπροσαρμόσουν το αμυντικό τους δόγμα, έτσι ώστε να είναι σε θέση να καταπολεμήσουν τις απειλές αυτές. Για το λόγο αυτό, πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να προβαίνουν σε στρατιωτικές και άλλες δράσεις προληπτικά, ούτως ώστε να εξουδετερώνουν τις τρομοκρατικές απειλές πριν καν αυτές εκδηλωθούν¹.

Το δόγμα του προληπτικού πολέμου υιοθετήθηκε επίσημα και από την Ευρωπαϊκή Ένωση τον Ιούνιο του 2003, στη Σύνοδο Κορυφής της Χαλκιδικής. Το κείμενο που παρουσίασε ο Χ. Σολάνα, το οποίο έγινε δεκτό ομόφωνα, αναφερόταν σε «νέες απειλές σε ένα νέο περιβάλλον ασφάλειας». Σύμφωνα με το αμυντικό δόγμα της ΕΕ, «οι απειλές της νέας εποχής είναι συχνά μακρινές. Στον αιώνα της παγκοσμιοποίησης, οι μακρινές απειλές μπορεί να είναι εξίσου ανησυχητικές όσο και εκείνες που έρχονται από πιο κοντά [...] Οι τρομοκράτες είναι πια σε θέση να ενεργούν σε παγκόσμια κλίμακα [...] Η παραδοσιακή μας αντίληψη της αυτοάμυνας –μέχρι και τον πόλεμο του Κόλπου– βασιζόταν στο φόβο της εισβολής. Με τις νέες απειλές που εμφανίζονται, η πρώτη γραμμή άμυνας θα είναι συχνά στο εξωτερικό [...] Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να είμαστε έτοιμοι να δράσουμε προτού ξεσπάσει η κρίση. Όσο νωρίτερα αρχίζει η πρόληψη των συγκρούσεων και των απειλών, τόσο καλύτερα»².

Προχωρώντας ακόμη περισσότερο, το σχέδιο Ευρωπαϊκού Συντάγματος, που υιοθετήθηκε ως βάση συζήτησης στην ίδια Σύνοδο Κορυφής της Χαλκιδικής, αποδέχεται

Ο Δημήτρης Καλτσώνης είναι διδάκτωρ Κοινωνιολογίας του Δικαίου.

στο κείμενό του το δόγμα του προληπτικού πολέμου. Στο άρθρο I-40 παρ. 1 ορίζεται ότι: «Η Ένωση μπορεί να κάνει χρήση των μέσων αυτών (αναφέρεται σε στρατιωτικά και μη μέσα) σε αποστολές εκτός της Ένωσης προκειμένου να διασφαλίζει τη διατήρηση της ειρήνης, την πρόληψη των συγκρούσεων και την ενίσχυση της διεθνούς ασφάλειας, σύμφωνα με τις αρχές του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών». Στο άρθρο I-42 παρ. 1, το σχέδιο Ευρωπαϊκού Συντάγματος προβλέπει την κινητοποίηση και χρήση στρατιωτικών μέσων της Ένωσης για «την πρόληψη μιας τρομοκρατικής απειλής στο έδαφος των κρατών-μελών». Πρόκειται στην πραγματικότητα για τη δυνατότητα εφαρμογής του δόγματος του προληπτικού πολέμου στο εσωτερικό της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η πορεία διαμόρφωσης του δόγματος

Το δόγμα του προληπτικού πολέμου αποτελεί μια τομή και παράλληλα μια συνέχεια των προηγούμενων στρατιωτικών δογμάτων. Το στρατιωτικό δόγμα των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ υπήρξε πάντοτε κατ' ουσία επιθετικό. Η Συνθήκη του Βόρειου Ατλαντικού διακήρυξε την προσήλωσή της στις αρχές του Καταστατικού Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. Το προοίμιο και τα άρθρα 1 έως 7 της Συνθήκης έκαναν λόγο για συλλογική αυτοάμυνα της Συμμαχίας, η οποία επιμελώς φρόντιζε να παρουσιάζεται στην κοινή γνώμη ως αμυντική. Τα δεκάδες όμως πραξικοπήματα και δικτατορικά καθεστώτα που οργανώθηκαν και στηρίχθηκαν από τις ΗΠΑ, οι επεμβάσεις στο Βιετνάμ, στην Κορέα, στην Κούβα, στη Γουατεμάλα, στη Χιλή, στην Ινδονησία, στη Νικαράγουα, στη Μέση Ανατολή, στο Ιράν, στην Αφρική και σε πολλές άλλες χώρες, καθώς

και η φρενήρης ανάπτυξη πυρηνικών όπλων, έχουν διαψεύσει προ πολλού τέτοιους ισχυρισμούς³.

Αυτό ισχύει ακόμη περισσότερο αν μελετήσει κανείς το αμυντικό δόγμα των ΗΠΑ όπως αυτό εξελισσόταν στη διάρκεια 1945-1990⁴. Πίσω από τη ρητορεία της ανασχεσης της επιθετικότητας της ΕΣΣΔ και του κομμουνισμού υπήρχε η προσπάθεια για οικονομική και πολιτική κυριαρχία του ιμπεριαλισμού⁵.

Μετά το 1990 και τη μεταβολή του παγκόσμιου συσχετισμού υπέρ των δυνάμεων του κεφαλαίου και σε βάρος των δυνάμεων της εργασίας, επήλθε μια πρώτη ποιοτική τομή μέσα στη συνέχεια του αμυντικού δόγματος των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ. Χωρίς τα δεσμά του συσχετισμού που διαμορφώθηκε μετά το 1945, το δόγμα άρχισε να μετατρέπεται σε περισσότερο επιθετικό και συνάμα απροκάλυπτο. Επί προεδρίας Κλίντον, είχε ήδη υπάρξει συστηματική επεξεργασία του νέου δόγματος, όπως αποδεικνύουν δημόσιες τοποθετήσεις του ίδιου του τότε προέδρου των ΗΠΑ και του τότε υπουργού Άμυνας Ουίλιαμ Κοέν⁶.

Μια πρώτη κορύφωση αυτής της πορείας υπήρξε ο πόλεμος του ΝΑΤΟ ενάντια στη Νέα Γιουγκοσλαβία, κατά ωμή παραβίαση του Καταστατικού Χάρτη του ΟΗΕ και κάθε έννοιας διεθνούς δικαίου⁷. Την ίδια ακριβώς περίοδο, τον Απρίλιο του 1999 και ενώ διαρκούσαν οι βομβαρδισμοί ενάντια στη Γιουγκοσλαβία, ανακοινώθηκε η διαμόρφωση του νέου δόγματος του ΝΑΤΟ στα 50 χρόνια από την ίδρυση της Συμμαχίας. Το νέο δόγμα άλλαξε και επίσημα τη ρητορική της Συμμαχίας⁸. Το ΝΑΤΟ έχει πλέον το δικαίωμα να επεμβαίνει οπουδήποτε στον κόσμο, «νόμιμα», με το πρόσχημα της αντιμετώπισης ασύμμετρων απειλών όπως αυτή της τρομοκρατίας.

Συνέπειες στο διεθνές δίκαιο

Το δόγμα του προληπτικού πολέμου κηρύσσει ουσιαστικά το τέλος του διεθνούς δικαίου όπως αυτό διαμορφώθηκε μετά το β' παγκόσμιο πόλεμο και την επίδραση που άσκησε η αντιφασιστική νίκη των λαών, η ισχυροποίηση των σοσιαλιστικών κρατών και η άνοδος του επαναστατικού και αντιμπεριαλιστικού κινήματος σε όλο τον κόσμο.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το θεωρητικό και ιδεολογικό υπόβαθρο με το οποίο γίνεται προσπάθεια να συγκαλυφθούν οι επιδιώξεις αυτές. Έτσι, αυθαίρετα γίνεται διαχωρισμός σε κράτη νομοταγή και κράτη εκτός νόμου ή κράτη-ταραξίες. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο Χ. Σολάνα στην προαναφερθείσα εισήγησή του, «ορισμένες χώρες έχουν αυτοτοποθετηθεί εκτός των ορίων της διεθνούς κοινωνίας». Αντίστοιχα, ο πρόεδρος των ΗΠΑ, Τζ. Μπους, αναφέρεται συχνά «στα εκτός νόμου καθεστώτα» και στην ανάγκη επιβολής της αμερικανικής έννοιας της δικαιοσύνης⁹. Παράλληλα, με πρόσχημα την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, λαοί ολόκληροι εμπίπτουν στην έννοια του «υπόπτου» για την τέλεση εγκλημάτων «τρομοκρατίας», και το έσχατο: η «υποψία» κατέστη *casus belli*!¹⁰

Ο στόχος είναι ξεκάθαρος: οι ωμές παρεμβάσεις των ισχυρών, μπεριαλιστικών κρατών στο εσωτερικό άλλων κρατών, η αναβίωση της αποικιοκρατίας στις σύγχρονες συνθήκες, η δημιουργία προτεκτοράτων, η καταλήστευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών και του εργατικού δυναμικού των αδύναμων πρώτα απ' όλα χωρών. Είναι εύγλωττη η περίπτωση του Ιράκ και της εκμετάλλευσης των πετρελαϊκών κοιτασμάτων από τις αμερικανικές και άλλες πολυεθνικές με σκανδαλώδεις όρους και εξίσου σκανδαλώδη εύνοια προς συγκεκριμένες

εταιρείες των ΗΠΑ, οι οποίες συνδέονται μάλιστα με κύκλους της αμερικανικής κυβέρνησης¹¹. Το κράτος δικαίου επιβάλλεται με τα αμερικανικά όπλα!

Οι στόχοι αυτοί προωθούνται μέσω τριών κυρίως αξόνων. Ο πρώτος σχετίζεται με την κατάργηση, *de facto* ή και *de jure*, θεμελιωδών αρχών του διεθνούς δικαίου όπως αυτή τη μη επέμβασης στα εσωτερικά πράγματα άλλων χωρών, η μη χρήση βίας, η μη απειλή χρήσης βίας κ.λπ. Οι αρχές αυτές, στο διάστημα 1945-1990, μολονότι δεν εφαρμόζονταν πλήρως, δεν παραβιάζονταν ανοιχτά. Οι οικονομικές, πολιτικές και στρατιωτικές παρεμβάσεις είχαν ανάγκη από ισχυρή αιτιολόγηση στην κοινή γνώμη και συνήθως διεξάγονταν με συγκαλυμμένο τρόπο.

Ο δεύτερος σχετίζεται με τη συγκρότηση ενός «νέου διεθνούς δικαίου», το οποίο παραμερίζει τις καθιερωμένες μετά το β' παγκόσμιο πόλεμο αρχές και εισάγει νέες, οι οποίες διευκολύνουν την επιβολή αυτού που ο πρώην πρόεδρος των ΗΠΑ, Τζ. Μπους, ονόμασε στις αρχές της δεκαετίας του 1990 ως «νέα τάξη πραγμάτων».

Υπάρχουν μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα για την ουσία του «νέου» διεθνούς δικαίου που γίνεται προσπάθεια να οικοδομηθεί. Η σύνοδος κορυφής του Οργανισμού για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη, στην οποία συμμετείχαν 55 αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων, υιοθέτησε τη «Χάρτα για την Ευρωπαϊκή Ασφάλεια». Το κείμενο αποτελεί ένα ντοκουμέντο νεοαποικιοκρατικών διακηρύξεων και έρχεται σε καταφανή αντίθεση με τον Καταστατικό Χάρτη του ΟΗΕ αλλά και με την ιδρυτική Διακήρυξη της ΔΑΣΕ. Στο άρθρο 15 της Χάρτας αναφέρεται με πλήρη σαφήνεια: «Είμαστε αποφασισμένοι να εξετάσουμε τους τρόπους με τους οποίους θα βοηθήσουμε τα κράτη-μέλη σε περίπτωση

εσωτερικής κατάρρευσης του νόμου και της τάξης. Θα εξετάσουμε από κοινού τη φύση της κατάστασης και τους δυνατούς τρόπους και μέσα παροχής υποστήριξης στο εν λόγω κράτος-μέλος». Είναι φανερό ότι το άρθρο εξαγγέλλει, στο όνομα του ΟΑΣΕ, την παρέμβαση στο εσωτερικό ενός κράτους σε περίπτωση που οι κυρίαρχες πολιτικές επιλογές αμφισβητηθούν στον έναν ή άλλο βαθμό από το λαϊκό παράγοντα ή ακόμη και από κάποια κυβέρνηση μη αρεστή στις ιμπεριαλιστικές δυνάμεις.

Εξίσου εύλωτη είναι και η διάταξη του άρθρου 1 του Χάρτη Ασφαλείας, που ορίζει ότι «τα κράτη-μέλη του ΟΑΣΕ συμφωνήσαμε να επεκτείνουμε τις δυνατότητές μας για εκτέλεση δραστηριοτήτων συνδεομένων με την αστυνόμευση ώστε να βοηθήσουμε στη διατήρηση της κυριαρχίας του νόμου». Είναι ολοφάνερο ότι η συγκεκριμένη διατύπωση υπονοεί τη δυνατότητα επέμβασης των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων, με το μανδύα του ΟΑΣΕ, σε περιπτώσεις πολιτικών αλλαγών μη αρεστών στα πολυεθνικά μονοπώλια.

Επίσης, στο ίδιο μήκος κύματος, το άρθρο 2 ορίζει ότι «έχει γίνει πλέον εμφανές ότι απειλές για την ασφάλειά μας μπορούν να προέλθουν από συγκρούσεις μέσα σε κράτη» και ότι «αυτές οι συγκρούσεις μπορούν να αποτελέσουν απειλή κατά της ασφάλειας όλων των χωρών-μελών του ΟΑΣΕ». Εδώ φαίνεται ότι οι πολιτικές αντιπαραθέσεις στο εσωτερικό ενός κράτους ή οι εθνικιστικές διενέξεις (που υποθάλπονται από τις ιμπεριαλιστικές δυνάμεις) στο εσωτερικό ενός κράτους αξιολογούνται ως παράγοντες που αφορούν την ασφάλεια τρίτων χωρών (κατ' ουσία δηλαδή των ισχυρών χωρών) και άρα θεσμοθετούν δικαίωμα επέμβασης αυτών σε βάρος των ασθενέστερων κρατών.

Με αντίστοιχο τρόπο άρχισε να διαμορφώνεται συνολικά το διεθνές δίκαιο¹². Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι το κείμενο της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του ΝΑΤΟ, το 1999, ζητούσε να ενθαρρυνθεί η ανάπτυξη των νομικών εκείνων εργαλείων που επιτρέπουν τις επεμβάσεις στο όνομα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, έτσι ώστε να πάψουν αυτές να συναντούν εμπόδια και στο επίπεδο του διεθνούς δικαίου. Ακόμη παρατέρα, το εν λόγω κείμενο, «αναγνωρίζοντας την ανάγκη της ανάπτυξης εργαλείων του Διεθνούς Δικαίου, ώστε οι μαζικές παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων να μην είναι όμηροι της δυσλειτουργίας της Χάρτας του ΟΗΕ», καλούσε τα κράτη-μέλη του ΝΑΤΟ να λάβουν πρακτικά μέτρα. Ανάμεσα σε αυτά ήταν: «να συνεργαστούν μεταξύ τους για την ανάπτυξη ενός καθαρού συνόλου διεθνών κανόνων που θα επιτρέπουν την ανθρωπιστική επέμβαση σε περίπτωση μαζικών παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων» ή ακόμη και σε περίπτωση «επικείμενης (!) ανθρωπιστικής καταστροφής», καθώς και να προσπαθήσουν «να νομιμοποιήσουν μια νέα ερμηνεία του άρθρου 2 παρ. 4 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών σύμφωνα με την οποία η ανθρωπιστική επέμβαση [sic!] να μη θεωρείται πλέον σαν ασύμφωνη με τους σκοπούς των Ηνωμένων Εθνών αλλά μάλλον σαν συμβολή στην πραγματοποίηση αυτών των σκοπών»!¹³ Επίσης, στο ίδιο κείμενο προτρέπονταν τα μέλη του ΝΑΤΟ «να αρχίσουν την εργασία για τον καθορισμό της ανθρωπιστικής επέμβασης στα πλαίσια του ΟΑΣΕ», καθώς και «να δημιουργήσουν πολιτικούς και πρακτικούς μηχανισμούς συντονισμού μεταξύ ΝΑΤΟ και ΟΑΣΕ»¹⁴.

Ο τρίτος άξονας αφορά στην εγκαθίδρυση προτεκτοράτων υπό την αιγίδα του ΟΗΕ ή του ΝΑΤΟ, όπως στη Βοσνία, στο

Κόσοβο, στο Αφγανιστάν, στο Ιράκ. Στις περιπτώσεις αυτές διακρίνουμε πολλές από τις κλασικές μορφές αποικιοκρατίας: στρατιωτική παρουσία, διορισμένες κυβερνήσεις, ελεγχόμενες εκλογές, απόλυτος έλεγχος των μέσων ενημέρωσης, οικονομικές και άλλες σημαντικές αποφάσεις λαμβάνονται απευθείας από τις κατοχικές δυνάμεις.

Επιβολή ενός «νέου δικαίου»;

Αυτό έχει ως συνέπεια, σε μια σειρά χώρες, να επιβάλλεται διά της στρατιωτικής βίας και της παρουσίας στρατιωτικών δυνάμεων ένα μοντέλο νομικών και κατά συνέπεια πολιτικών και κυρίως οικονομικών αρχών, που ευνοούν την ελευθερία κίνησης και δράσης ισχυρών πολυεθνικών ομίλων και, στις περισσότερες τουλάχιστον των περιπτώσεων, την κυρίαρχη τάξη (ή μέρος της) των χωρών αυτών. Πρόκειται για δίκαιο που ανταποκρίνεται στις αρχές του νεοφιλελευθερισμού και στις ανάγκες του μονοπωλιακού κεφαλαίου και των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής.

Η επιβολή των νομικών και οικονομικών μοντέλων του νεοφιλελευθερισμού προωθείται επίσης και με μη στρατιωτικά μέσα. Ο οικονομικός και πολιτικός εξαναγκασμός των λαών λαμβάνει μορφές εθελοντικής και ισότιμης δήθεν συμμετοχής. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου, η ΝΑΦΤΑ, η Σύμβαση Λομέ-Κοτονού, το Σύμφωνο για τη Σταθερότητα στη Νοτιοανατολική Ευρώπη ή ακόμη και η ίδια η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση είναι μερικά από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα¹⁵.

Είναι ενδιαφέρον να σημειώσουμε, για παράδειγμα, ότι η Συμφωνία εταιρικής σχέσης μεταξύ κρατών της Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού (κράτη ΑΚΕ) και Ευρω-

παϊκής Ένωσης, που υπογράφηκε στην Κοτονού του Μπενίν τον Ιούνιο του 2000 και κυρώθηκε από την ελληνική Βουλή με το ν. 3033/2002, προβλέπει την επιβολή του νεοφιλελεύθερου οικονομικού προτύπου (ιδίως άρθρα 20 και 21, 74 κ.ε.), αλλά επίσης και τη δημιουργία μηχανισμών πολιτικής παρέμβασης στα εσωτερικά πράγματα των κρατών ΑΚΕ και επιβολής συγκεκριμένων μοντέλων πολιτικών συστημάτων (άρθρα 8 κ.ε.), με το πρόσχημα βεβαίως της προστασίας και της προώθησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του κράτους δικαίου.

Ένας άλλος τρόπος επιβολής των νομικών και οικονομικών προτύπων και τελικά των συμφερόντων των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων είναι οι νόμοι εξωεδαφικής ισχύος. Ένα γνωστό παράδειγμα είναι ο νόμος των ΗΠΑ του 1996 «Πράξη Αλληλεγγύης για την Ελευθερία και τη Δημοκρατία στην Κούβα» (γνωστότερος ως νόμος Χέλμς-Μπάρτον), ο οποίος επιβάλλει κυρώσεις σε όσες επιχειρήσεις και κράτη συναλλάσσονται εμπορικά με την Κούβα, αλλά και προβλέπει στα άρθρα 109 και 115 μηχανισμούς πολιτικής παρέμβασης και γενικότερα δραστηριότητες των μυστικών υπηρεσιών των ΗΠΑ στο έδαφος μιας άλλης χώρας, της Κούβας¹⁶. Στην ίδια λογική βρίσκεται ο νόμος των ΗΠΑ του 1998 περί θρησκευτικής ελευθερίας στον κόσμο, που προβλέπει κυρώσεις σε περιπτώσεις που παραβιάζεται η θρησκευτική ελευθερία σε κάποιο άλλο κράτος! Αντίστοιχη νομοθεσία προτίθεται να υιοθετήσει και η Ευρωπαϊκή Ένωση¹⁷.

Στις περιπτώσεις αυτές δεν έχουμε να κάνουμε με το φαινόμενο που η κοινωνιολογία του δικαίου προσδιορίζει ως αποδοχή ξένου δικαίου¹⁸. Στην αποδοχή ξένου δικαίου, κοινωνίες που εισέρχονταν στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής αξιοποιήσαν νομικά συστήματα, όπως ο γαλλικός

αστικός κώδικας, ως πρότυπα για τη συγχρότηση του δικού τους νομικού συστήματος που θα ανταποκρινόταν στην ανάπτυξη των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής και θα βοηθούσε στην παραπέρα εξέλιξή τους. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η Ιαπωνία του 19ου αιώνα και η Τουρκία των αρχών του 20ού.

Επίσης, δεν μπορεί να γίνει λόγος για νομική πολιτιστική επαγωγή¹⁹. Δεν πρόκειται απλώς για την επιβολή πολιτιστικών προτύπων διαφορετικών από εκείνα που κυριαρχούν σε μια κοινωνία. Πρόκειται για επιβολή οικονομικών και πολιτικών όρων ανάπτυξης που ανταποκρίνονται στις ανάγκες του μονοπωλιακού κεφαλαίου και χαρακτηρίζουν το καπιταλιστικό σύστημα μετά τη μεταβολή του διεθνούς συσχετισμού των δυνάμεων που συντελέστηκε περί το 1990 και την υποδόσκουσα οικονομική κρίση. Πρόκειται, όπως προαναφέρθηκε, για επιβολή των όρων και των νομικών προτύπων της ελεύθερης αγοράς, η οποία στην πραγματικότητα είναι μια ελεγχόμενη αγορά από συγκεκριμένους μονοπωλιακούς πολυεθνικούς ομίλους.

Η κατάσταση αυτή προσομοιάζει με την επιβολή του νομικού συστήματος των καπιταλιστικών κρατών στις αποικίες τους κατά το 19ο ιδίως αιώνα. Ωστόσο, την ιστορική περίοδο εκείνη στις αποικίες οι καπιταλιστικές σχέσεις δεν είχαν αναπτυχθεί. Θα λέγαμε μάλιστα ότι ο καπιταλισμός εισέβαλε και κυριάρχησε στις περιοχές αυτές μέσω της αποικιοκρατίας και μέσω της επιβολής των δικαιικών μοντέλων των καπιταλιστικών κρατών. Σήμερα όμως δεν έχουμε να κάνουμε με επιβολή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής σε προκαπιταλιστικά κοινωνικο-οικονομικά συστήματα. Η επιβολή των νεοαποικιοκρατικών μεθόδων και των προτεκτοράτων γίνεται στο έδαφος

των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, παρά βέβαια τις επιβιώσεις στοιχείων προγενέστερων τρόπων παραγωγής σε πολλές από τις χώρες αυτές.

Παράλληλα, διευρύνονται στις χώρες αυτές, οι οποίες με τον έναν ή άλλο τρόπο μετατρέπονται σε σύγχρονα προτεκτοράτα, οι «ζώνες μη δικαίου»²⁰. Η στρατιωτική παρουσία των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων δημιουργεί ή και υποθάλλει συνθήκες κοινωνικής αποσύνθεσης, μη εφαρμογής σε σημαντικό βαθμό στοιχειωδών νομικών διαδικασιών, ακόμη και εκείνων των νόμων που διασφαλίζουν τους γενικούς όρους αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης.

Παρόμοια φαινόμενα παρατηρούνται και σε κράτη που μαστίζονται από χρόνιες εμφύλιες συρράξεις, οι οποίες κατά κανόνα υποδαυλίζονται από τις ισχυρές, ιμπεριαλιστικές δυνάμεις και αποτελούν συνήθως το πρόσχημα για στρατιωτικές επεμβάσεις. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα της Σομαλίας, της Λιβερίας, του Κονγκό και άλλων, αφρικανικών κυρίως, κρατών.

Η επέκταση των ζωνών μη δικαίου λειτουργεί ενθαρρυντικά για τις επενδύσεις, καθώς ευνοεί τη χωρίς στοιχειώδεις κανόνες εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης και των πλουτοπαραγωγικών πηγών. Παράλληλα, παρέχει τα κατάλληλα προσχήματα για την εσασί παράταση της παρουσίας των στρατιωτικών δυνάμεων των ιμπεριαλιστικών κρατών στις εν λόγω χώρες²¹.

Έτσι, το δόγμα του προληπτικού πολέμου έρχεται να επιταχύνει, με τον πόλεμο ή με την απειλή πολέμου, και να οξύνει την επιβολή ενός «νέου δικαίου» τόσο στα κράτη που υφίστανται την ιμπεριαλιστική επιθετικότητα όσο και στα ίδια τα ιμπεριαλιστικά κράτη και τους συμμάχους τους.

Άλλωστε, η διαδικασία διαμόρφωσης μιας νέας πραγματικότητας στο δίκαιο εί-

και εμφανής και στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες. Το εργατικό και κοινωνικό δίκαιο γνωρίζουν μια περίοδο ιστορικής οπισθοδρόμησης²². Οι εργασιακές και κοινωνικές κατακτήσεις των λαών αφαιρούνται με συστηματικό και συχνά βίαιο τρόπο. Για να αντιμετωπιστούν οι αντιδράσεις από την αλλαγή του συσχετισμού δύναμης ανάμεσα στο κεφάλαιο και στην εργασία, καθώς και οι αντιδράσεις των λαών των ιμπεριαλιστικών κρατών από την επίθεση στα δικαιώματά τους και το νέο γύρο ιμπεριαλιστικών πολέμων, οργανώνεται μια μεθοδευμένη, ιστορική θα τη χαρακτήριζε κανείς, οπισθοδρόμηση στον τομέα των δημοκρατικών δικαιωμάτων²³. Η καλλιέργεια κλίματος πολεμικής υστερίας, ιδιαίτερα μετά τις 11/9/2001 και την επίθεση στους δίδυμους πύργους στη Ν. Υόρκη, η ενεργοποίηση του άρθρου 5 του καταστατικού του ΝΑΤΟ και η διατύπωση του δόγματος του προληπτικού πολέμου ενισχύουν τις προαναφερθείσες τάσεις οπισθοδρόμησης και αφαίρεσης των λαϊκών κατακτήσεων σε όλους τους τομείς.

Σημειώνονται δηλαδή σημαντικές αλλαγές στο δίκαιο τόσο των αναπτυγμένων καπιταλιστικών κρατών όσο και των χωρών του τρίτου κόσμου αλλά και εκείνων που έχουν μια ενδιάμεση θέση στο διεθνή καπιταλιστικό καταμερισμό εργασίας. Ο ταξικός χαρακτήρας του δικαίου παραμένει δεδομένος και, μάλιστα, ενισχύεται, αλλά γίνεται και περισσότερο ορατός. Το δίκαιο αλλάζει, αποκτώντας νέα χαρακτηριστικά, έτσι ώστε να προσαρμοστεί και να ανταποκρίνεται πληρέστερα στο νέο συσχετισμό δυνάμεων, ο οποίος είναι εξαιρετικά αρνητικός για την εργατική τάξη και τους λαούς μετά τις ανατροπές του 1990.

Αυτό συμβαίνει γιατί το δίκαιο εκφράζει τις ανάγκες αναπαραγωγής του κυρίαρχου

τρόπου παραγωγής και τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης, αλλά όχι με τρόπο στατικό, παθητικό. Αντανakλά και τις μεταβολές του συσχετισμού των δυνάμεων, τις διακυμάνσεις της πάλης των κοινωνικών τάξεων. Αντεπιδρά επίσης στο σύνολο των κοινωνικών σχέσεων και, πρώτα απ' όλα, στις παραγωγικές δυνάμεις και στις παραγωγικές σχέσεις²⁴. Μπορεί να επιταχύνει ή να επιβραδύνει τις οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις, μπορεί να αμβλύνει ή να οξύνει τις κοινωνικές αντιθέσεις²⁵. «Οι πολιτικές, νομικές, φιλοσοφικές θεωρίες, οι θρησκευτικές αντιλήψεις [...] ασκούν και αυτά την επίδρασή τους πάνω στην πορεία των ιστορικών αγώνων και σε πολλές περιπτώσεις αυτά κυρίως καθορίζουν τη μορφή τους»²⁶.

Συμπερασματικά, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι το δόγμα του προληπτικού πολέμου δρα ως καταλύτης σε αυτή τη μεταλλαγή και προσαρμογή του δικαίου στις σύγχρονες συνθήκες και ανάγκες του μονοπωλιακού κεφαλαίου.

Σημειώσεις

1. Βλ. P.-M. de la Gorce, "Ce dangereux concept de guerre preventive", *Le Monde Diplomatique*, Sept. 2002, pp. 10-1.

2. Βλ. «Εισήγηση Χ. Σολάνα», στο ένθετο της εφημ. *Ριζοσπάστης*, 29/6/2003, σσ. 4 κ.ε. Βλ., επίσης, E. Glaser, *Le nouvel ordre international*, ed. Hachette, Paris 1998, σσ. 165 κ.ε.

3. Βλ., ενδεικτικά, D. Horowitz, *Από τη Γιάλα στο Βιετνάμ*, εκδ. Κάλβος, Αθήνα 1975, σ. 45, και Κ. Χίτσενς, *Η δίκη του Χένρι Κίσινγκερ*, εκδ. Εστία, Αθήνα 2002, σ. 113, και E. Herman - G. o'Sullivan, *Η βιομηχανία της «τρομοκρατίας»*, εκδ. Το Ποντίκι, Αθήνα 1992.

4. Βλ. Χ. Πατασωτηρίου, *Αμερικανικό πολιτικό σύστημα και εξωτερική πολιτική: 1945-2002*, εκδ. Ποιότητα, Αθήνα 2002, σσ. 113 κ.ε., και Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ (Ινστιτούτο Γενικής Ιστορίας), *Η εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ (με βάση την αμερικανική*

κή ιστοριογραφία), εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1975, και Κ. Αρβανιτόπουλου, *Η αμερικανική εξωτερική πολιτική μετά τον ψυχρό πόλεμο*, εκδ. Ποιότητα, Αθήνα 2000, σσ. 13 κ.ε.

5. Βλ., χαρακτηριστικά, P. Schweizer, *Η νίκη: η μυστική στρατηγική της αμερικανικής κυβέρνησης που προκάλεσε την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2002.

6. Βλ. I. Ramonet, "De la guerre perpetuelle", *Le Monde Diplomatique*, Mars 2003, και τις δηλώσεις του Μπ. Κλίντον στη Σύνοδο Κορυφής του ΟΑΣΕ, ότι «πρέπει να καταπολεμήσουμε την τρομοκρατία μέσα στα σύνορα οποιασδήποτε χώρας», στην εφημ. *Η Καθημερινή*, 20/11/1999.

7. Βλ. R. Etinski, "Application of law in the case of NATO military intervention against the FR of Yugoslavia", *Yugoslav Review of International Law*, v. 46, 1-3, 1999, σσ. 45 κ.ε., και Β. Krivokapic, "NATO aggression against Yugoslavia – Gross violation of the national law of aggressor states", *ό.π.*, σσ. 93 κ.ε.

8. Βλ. Κ. Αρβανιτόπουλου, *Η αμερικανική εξωτερική πολιτική μετά τον ψυχρό πόλεμο*, εκδ. Ποιότητα, Αθήνα 2000, σσ. 165 κ.ε., και Η. Κουσκουβέλη, *Αποτροπή και πυρηνική στρατηγική*, εκδ. Ποιότητα, Αθήνα 2000, σσ. 67 κ.ε.

9. Βλ. εφημ. *Η Καθημερινή*, 28/2/2003.

10. Βλ. Γ. Κασμάτη, «Οργανωμένο έγκλημα και δικαιώματα του ανθρώπου», εισήγηση στο 2ο Συνέδριο Ευρωπαϊκών Νομικών, Αθήνα, 1/5/2003, σ. 8, και Β. De Sousa Santos, "Vers une conception multiculturelle des droits de l'homme", *Droit et Societe*, 35/1997, pp. 86-7.

11. Βλ. εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 17/8/2003.

12. Βλ. Ε. Ρούκουνα, *Διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1995, σσ. 34 κ.ε., και Ε. Βασιλακάκη, «Το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για τα εγκλήματα πολέμου στην πρώην Γιουγκοσλαβία», περ. *Υπεράσπιση*, 1995, σσ. 1249 κ.ε., και Φ. Δασκαλοπούλου-Λιβαδά, *Τρομοκρατία: νεότερες εξελίξεις στο διεθνές δίκαιο*, εκδ. Α. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1998, και Ν. Παρασκευόπουλου, «Τα Διεθνή Ποινικά Δικαστήρια στα πλαίσια της διεθνούς αντεγκληματικής πολιτικής στη στροφή του 2000», περ. *Υπεράσπιση*, 2000, σσ. 189 κ.ε., και Γ. Κατρούγκαλου, «Ο ΟΗΕ σε αναζήτηση νέου ρόλου. Ανθρώπινα δικαιώματα και εθνική κυριαρχία στην τρίτη χιλιετία», περ. *Νομικό Βήμα*, τ. 51, 2003, σσ. 986 κ.ε., 1002 κ.ε.

13. Βλ. Κ. Αννάν, «Δύο αντιλήψεις για την εθνική κυριαρχία», περ. *Ευρωπαϊκή Έκφραση*, τεύχ. 38 (2000), σσ. 48 κ.ε., και Δ. Μπελαντή, «Συνέπειες από τη θέση του "ενόπλου ανθρωπισμού": διευρυμένη προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή νομιμοποίηση του πολέμου;», περ. *Δικαιώματα του Ανθρώπου*, τεύχ. 6/2000, σσ. 289 κ.ε., και Κ. Μανωλοπούλου-Βαρ-

βιτωύτη, *Η διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, εκδ. Α. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1986.

14. Βλ. εφημ. *Ριζοσπάστης*, 21/11/1999.

15. Βλ., ενδεικτικά, διαφορετικές προσεγγίσεις του Π. Ελευθεριάδη, «Η ευρωπαϊκή έννομη τάξη ως κοσμοπολιτική έννομη τάξη», στο περ. *Γεωστρατηγική*, τεύχ. 2, 2003, σσ. 147 κ.ε., και Χ. Αθανασοπούλου, *Οικονομική ελευθερία και προστασία του περιβάλλοντος*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2002, σσ. 227 κ.ε.

16. Βλ. Φ. Πέρες Ρόκε, *Η κυριαρχία μας είναι αδιαπραγμάτευτη*, εκδ. Ριζοσπάστης-Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2003, σ. 49.

17. Βλ. Ετήσια έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με τα δικαιώματα του ανθρώπου στον κόσμο κατά το 2002 και την πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον τομέα των δικαιωμάτων του ανθρώπου [2002/20011(IN)], σ. 66.

18. Βλ. Θ.Κ. Παπαχρίστου, *Κοινωνιολογία του δικαίου*, εκδ. Α. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1999, σ. 129.

19. Βλ. Θ. Παπαχρίστου, «Ανθρωπολογικές πλευρές της εναρμόνισης των δικαίων στους κόλπους της Ευρωπαϊκής Κοινότητας», περ. *Διαλεκτική*, τεύχ. 8/1993, σσ. 39 κ.ε.

20. Βλ. J. Carbonnier, *Flexible droit*, LGDJ, Paris 1988, σσ. 24 κ.ε.

21. Βλ. D. Bigo, "Nouveaux regards sur les conflits?", στον τόμο M.-C. Smouts (dir.), *Les nouvelles relations internationales*, ed. Presses de Sciences Po, Paris 1998, σσ. 309 κ.ε.

22. Βλ. Α. Καζάκου, «Η κατάσταση και οι λειτουργίες του δικαίου σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης», στον τόμο του 2ου Συνεδρίου των Ελληνικών Νομικών Σχολών, *Το δίκαιο μπροστά στην πρόκληση της παγκοσμιοποίησης*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2002, σσ. 27 κ.ε.

23. Βλ. Δ. Καλτσώνη, «Εκσυγχρονισμός και δίκαιο», στον τόμο του Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα, *Ιδεολογικά ρεύματα και τάσεις της διανόησης στη σημερινή Ελλάδα*, Αθήνα 2002, σσ. 115 κ.ε., και Ι. Ραμονέ, *Πόλεμοι του 21ου αιώνα*, εκδ. Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2002, σσ. 57 κ.ε.

24. Βλ. Κ. Μαξέ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 1, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1978, σσ. 594, 596, που αναφέρεται σε νομοθετικές παρεμβάσεις που απαγόρευαν με βαριές ποινές τη μετανάστευση εργατών μηχανουργών από την Αγγλία, με στόχο την εννοική για το κεφάλαιο διεύθυνση των όρων της αγοράς αυτής της ειδικευμένης και σχετικά σπάνιας για την εποχή εργατικής δύναμης.

25. Οι αντίπαλοι του μαρξισμού τού καταλογίζουν συνήθως, διαστρεβλώνοντάς τον, ότι θεωρεί το νομικό εποικοδόμημα απλή αντανάκλαση της οικονομίας και μάλιστα χωρίς δυνατότητες αντεπίδρασης σε αυτήν (βλ. V. Kazimiruk - V. Toumanov - V. Stejn-